

В. Д. Блаватського у Москві та С. Я. Лур'є у Львові. Таким чином, життєдайна інтелектуальна сила, ідеї та справа наших великих вітчизняних дослідників культури стародавнього світу продовжують жити в

сучасній науці. Їх підтримують та несуть далі як невмируще гасло на незвіданому шляху пізнання їхні учні, нащадки та одноподумці. Воїстину — Verba volant, scripta manent!

ВІТАЄМО ЮВІЛЯРІВ!

Складна доля археолога

(до 85-річчя Євгена Володимировича Веймарна)*

І. С. Піоро

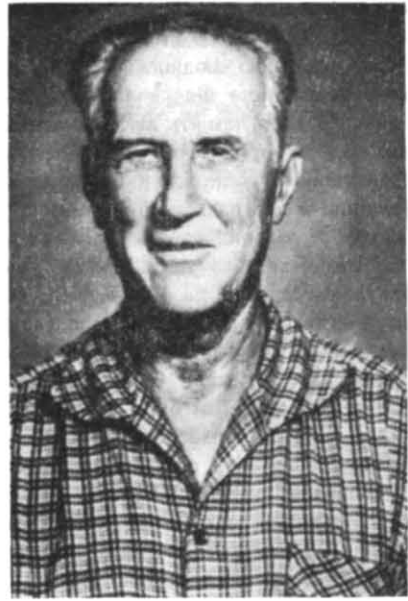
2 листопада 1990 року виповнилося 85 років відомому радянському вченому, одному з визначних фахівців у галузі середньовічної археології Криму Є. В. Веймарну, в минулому — старшому науковому співробітникові Інституту археології АН УРСР. Його життя тісно пов'язане із становленням радянської археологічної науки з усіма його труднощами і навіть трагічними ситуаціями. Євген Володимирович — людина складної долі. Проте він і донині зберіг досить-таки унікальні для нашого часу риси характеру: чесність і принциповість, вимогливість і доброзичливість, незламну волю і сувору самодисципліну. Ці якості Євген Володимирович одержав у спадщину від своїх предків — прибалтійських німців, дворян з о. Езель, які від часів Петра I перебували на російській військовій службі. Прапрадід Євгена Володимировича героїчно загинув у бородінській битві, дід був поранений під Плевною 1877 р.

Є. В. Веймарн народився у м. Севастополі в сім'ї підполковника-артилериста, учасника першої світової війни, якого було розстріляно в Казані 1918 р. як колишнього офіцера царської армії. Мати Євгена Володимировича, вчителька початкових класів, з 1920 р. була позбавлена права працювати за фахом з тих самих причин. Незважаючи на неймовірні сімейні труднощі, Євген Володимирович до 1921 р. навчався у Севастопольському реальному училищі, а 1923 р. закінчив загальноосвітній технікум ім. М. В. Ломоносова по гуманітарній групі, виробничою практикою якої було створення Севастопольського краєзнавчого музею під керівництвом двох відомих педагогів і науковців, братів Бабенчикових — Петра та Володимира Петровичів. В музеї Євген Володимирович працював в історико-археологічній групі разом із своїм однокурсником Б. М. Чепелевим. Він здійснював обміри і креслив плани пам'яток в околицях Севастополя, збирав археологічні матеріали на залишках клерів Гераклеїського півострова, Ескі-Керменського городища, печерного монастиря Чилтер, брав участь у роботі Кримської асоціації сходознавства, якою керували І. М. Бороздін та О. С. Башкіров, експедиції Державного Херсонського музею, де працював під керівництвом К. Є. Гриневича. З 1925 р. починається творча співдружність Є. В. Веймарна і А. Л. Якобсона — тоді ще студента другого курсу відділення археології етнологічного факультету І Московського державного університету, практиканта Херсонської експедиції.

1925 р. Євгена Володимировича було прийнято на другий курс факультету історії та теорії мистецтв І Московського державного університету, де пізніше навчався і його молодший брат Борис Володимирович — у майбутньому дійсний член Академії Мистецтв СРСР, доктор мистецтвознавчих наук. Щоправда, для вступу до університету

* Для написання статті використано спогади та матеріали особистого архіву Є. В. Веймарна.

Їм довелося на деякий час приховати своє походження. Євген Володимировичу пощастило слухати лекції видатних російських вчених, таких як В. О. Городцов, П. Ф. Преображенський, А. В. Луначарський, І. Є. Грабар, О. С. Башкіров та ін. Основну практику він проходив у Музеї образотворчих мистецтв ім. О. С. Пушкіна разом з молодими на той час археологами В. Д. Блаватським та М. М. Кобиліною, археологічну—в експедиціях РАНІСН та МДУ на Таманському півострові під керівництвом О. С. Башкірова та Л. П. Харко. Перша наукова праця Є. В. Веймарна вийшла друком 1928 р. у збірці науково-археологічного гуртка І МДУ, вона присвячена кераміці Таманського півострова.

1928 р. по закінченні університету, Євген Володимирович був запрошений на роботу до Державного Історичного музею. В ті роки директором музею був соратник В. І. Леніна П. М. Лепешинський. Євген Володимирович згадує про свою першу зустріч з ним: «Коли я вперше з'явився до нього, то побачив старого сивого чоловіка величезного зросту з дуже м'якими спокійними рисами обличчя, низьким неквапливим голосом. Він уважно розпитував мене звідки я родом, цікавився колом моїх наукових інтересів, після бесіди направив практикантом на один рік у Візантійський відділ музею, у розпорядження професора М. Д. Протасова». Через рік 1929 р. Євгена Володимировича зараховано молодшим науковим співробітником відділу історичної географії та картографії, потім—відділу феодалізму. З 1931 р. його переведено на посаду старшого наукового співробітника. В історичному музеї Є. В. Веймарн працював разом з провідними в майбутньому радянськими археологами: А. В. Ардіховським, О. Я. Брюсовим, С. В. Кисельовим, М. Є. Фос, О. П. Смирновим, а з початку 30-х років—з молодими випускниками етнологічного факультету І МДУ: Д. О. Крайновим, Є. І. Крупновим та Б. О. Рибаківим. 1933 р. за пропозицією О. В. Орешнікова Є. В. Веймарна було переведено до кабінету нумізматики, у фондах якого зберігалось 330 000 старовинних монет. Цього ж року, по смерті О. В. Орешнікова, Євген Володимирович став завідуючим кабінету. Цього ж таки 1933 р. в нашій країні почалося викачування коштовностей з музеїв. Не минуло це лихо й Державний Історичний музей. «Це ще добре,—згадує Є. В. Веймарн,—що мені тоді дуже допоміг Борис Миколайович Граков. Він врятував більшість наукових цінностей, захистив і мене від численних неприємностей. Працюючи разом з ним, ми почали документально обґрунтовувати наукову цінність монет, відібраних для вилучення з колекцій музею. За незгоду з дирекцією Б. М. Гракова було звільнено з роботи і заборонено відвідувати музей у робочий час. Мабуть, цього року у мене з'явилося перше сиве волосся...»

Під час роботи у Державному Історичному музеї Євген Володимирович брав участь у роботі багатьох археологічних експедицій на Кримському півострові: Ескі-Керменської (1928—1934, 1936, 1937 роки), Херсонської (1928, 1932 рр.), Феодосійської та Ай-Тедорської (1935 р.), де працював разом із М. І. Репніковим, Ф. І. Шмітом, В. І. Равдонікасом, І. Д. Беловим, В. В. Данилевським, В. Д. Блаватським та О. П. Смирновим.

До 1937 р. найбільші археологічні дослідження в гірському Криму провадилися на Ескі-Керменському городищі, де Євген Володимирович виконував майже всі фіксаційні роботи, керував розкопками на окремих ділянках. В ці роки було відкрито найзначніші споруди середньовічної фортеці: залишки міської брами, різноманітних укріплень, великої базиліки, численних печерних храмів тощо. Частково був досліджений могильник. Вивчалася система водопостачання фортеці. Поглиблені обстеження провадилися й на інших «печерних містах». В 30-ті роки спостерігалось помітне поживлення інтересу вчених до вивчення цих екзотичних пам'яток Кримського середньовіччя. Точилися дискусії з готського питання, з приводу локалізації Дороса. Ці проблеми привертали увагу багатьох дослідників, які намагалися особисто брати участь в археологічних розкопках чи принаймні відвідувати їх. З особливою симпатією

Євген Володимирович згадує академіка Ф. І. Шміта, який керував Ескі-Керменською експедицією у 1930, 1932 та 1933 роках. «Федір Іванович,— за його словами,— був дуже освіченою людиною. Під час розкопок він начебто не втручався в роботу, але його присутність відчувалась у всьому. Федір Іванович весь час відповідав на запитання. Чудова пам'ять вченого зберегла численні візантійські малоазійські аналогії, які він надбав, працюючи до 1914 року в Російському археологічному інституті у Константинополі. З поміж інших учасників експедиції Федір Іванович відрізнявся навіть зовнішньо. Він завжди був одягнений у білий костюм, що підкреслював його струнку фігуру. У вільний час ми багато ходили пішки. Під час походів він розповідав мені про пам'ятки візантійської культури, які порівнював з кримськими. 1933 р. Федір Іванович керував на Ескі-Кермені так званою радянсько-американською експедицією за участю співробітника Філадельфійського університетського музею Євгена Олександровича Голомштока, випускника Казанського університету, емігранта. «В ці роки,— згадує Веймарн Є. В.,— нашій державі була потрібна валюта. З Філадельфійським університетом було укладено договір на 1500 інвалютних карбованців, згідно з яким половина археологічного та антропологічного матеріалів, але не менше як 200 черепів, мала бути відправлена до Сполучених Штатів Америки. До командного складу експедиції, крім Ф. І. Шміта, М. І. Репнікова, Є. О. Голомштока та мене, входило ще 16 працівників органів та їхніх інформаторів, які безпосередньої участі в роботі не брали. Дослідження могильника проводив М. І. Репніков. Черепів не вистачало і ми з ним відправились на пошуки. Багато черепів знайшли у середньовічних могилах та костотехах Мангупа. По завершенні експедиції Є. О. Голомшток повіз матеріали розкопок у Німеччину, де вигідно обміняв їх на колекцію знахідок із стародавнього Єгипту.

Експедиція 1933 р. була останньою в житті Ф. І. Шміта. Він відчував це ще задовго до її завершення. 26 листопада 1933 р. Федора Івановича було заарештовано й звинувачено у зв'язках з закордоном, а 21 червня 1934 р. відправлено на заслання до Середньої Азії, де він помер 10 листопада 1942 року».

Останнє перед війною дослідження Ескі-Кермена проводилося 1937 р. Вже наступного року М. І. Репнікову було тимчасово відмовлено у керівництві Кримською експедицією. Не останню роль у цьому рішенні знову ж таки відіграла тогочасна політика усунування старих дореволюційних кадрів. 1938 р. рішенням ДАІМК було організовано нову Кримську експедицію, начальником якої став директор Севастопольського об'єднання музеїв тов. Анкудінов. Його заступником, як практикувалось у ті роки, було призначено справжнього археолога, учня М. І. Репнікова — Є. В. Веймарна. Співробітниками були М. О. Тиханова та А. Л. Якобсон. Експедиція проводила великі роботи на Мангупському городищі. Досліджувалися базиліка, князівський палац, оборонні споруди та некрополь, 1939 та 1940 рр. начальником експедиції був уже Євген Володимирович. 1940 р. у Бахчисараї за проектом Є. В. Веймарна, що був затверджений Вченою радою ДІМ, утворено Музей печерних міст. Євген Володимирович особисто керував створенням експозиції.

Коли почалася Велика Вітчизняна війна, Євген Володимирович пішов до військомату з проханням взяти його на фронт добровольцем, але німецьке прізвище викликало підозру і йому було відмовлено. Це тим більш парадоксально, що батько Євгена Володимировича воював з німцями ще під час першої світової війни. 31 жовтня 1941 р. Є. В. Веймарна було призвано на військову службу й відправлено на Далекий Схід, де він прослужив до 1 листопада 1945 р. і був нагороджений медалями «За бойові заслуги», «За перемогу над Японією», «За перемогу над Німеччиною» та орденом «Вітчизняної війни II ступеня».

По війні Євген Володимирович повернувся на роботу до Державного Історичного музею. Брав участь у роботі Тавро-Скіфської експедиції ІМК АН СРСР, в якій очолював окремішій Бахчисарайський гірський загін, а з 1948 р. перейшов на роботу до Кримського філіалу АН СРСР (з 1955 р.— відділ археології Криму Інституту археології АН УРСР), де 27 років працював завідувачим Бахчисарайською археологічною станцією. Відразу ж після переїзду до Бахчисараю Євген Володимирович очолив Інкерманську новобудовну експедицію. Значення пам'яток, що були досліджені в Інкерманській долині, важко переоцінити. Вперше в Криму відкрито могильники, що дозволили пов'язати частину населення пізньоримської Таврики з племенами черняхівської культури. Про знахідки експедиції повідомляло Всесоюзне радіо. 1963 р. пам'яткам Інкерманської долини було присвячено XIII том «Археологічних пам'яток УРСР».

Але ще на початку 50-х років успіх та популярність зовсім не гарантували від неприємностей. «Все почалося,— як згадує Євген Володимирович,— із вказівки компетентних органів про необхідність довести, що Крим — це одвічно слов'янська земля. Ця «необхідність» з'явилася відразу після депортації кримських татар й термінового заселення півострова росіянами, головним чином вихідцями з Орловської та Пензенської областей. Очолив цю «наукову течію» помічник керівника історико-археологічної секції Кримського філіалу, фахівець з історії революції, громадянської та Великої Вітчизняної воєн, у минулому — працівник обкому партії П. М. Надінський. Брак ерудиції дозволив йому обрати для своєї концепції теорію М. Я. Марра про стадіальність. За «історичними побудовами» П. М. Надінського кримські скіфи були пращурами слов'ян. На жаль, під вплив П. М. Надінського у ті роки вимушений був підпасти керівник секції П. М. Шульц. Спроби політичних погроз було зроблено і у відношенні до мене, але я рішуче відмовився стати прихильником цієї «концепції». Мене підтримав співробітник Херсонського музею С. Ф. Стржелецький. Проти нас, з метою компрометації, було створено «коаліцію», до якої крім П. М. Надінського входили деякі працівники секції, з якими я потім довгі роки працював у відділі археології Криму. Крім цього, у Бахчисарай було направлено ревізію по вивченню фінансової діяльності Інкерманської експедиції. До її складу увійшло вісім (!) бухгалтерів. Хід ревізії відразу ж продемонстрував її цілковиту упередженість. «Допомагав» ревізором директор Музею печерних міст І. І. Ліпатов. Він настільки упевнився в моєму швидкому кінці, що навіть почав брати у мене гроші в борг. Підтасовані результати цієї ревізії дозволили журналісту-фальсифікатору С. Шантирю видрукувати у «Кримській правді» від 14 січня 1953 р. ганебний фейлетон, у якому повідомлялося, що всі 195000 карбованців Інкерманської експедиції я витратив у Бахчисарай без виїзду в поле. Проти мене було порушено кримінальну справу. Президія Кримського філіалу у відсутність її голови, академіка Є. Н. Павловського, 7 лютого 1953 р. прийняла рішення про моє звільнення з посади. Проте, як з'ясувалося, таке рішення могло бути прийняте тільки у Москві. «Інкерманська справа» кілька разів припинялася і розпочиналася знову. Нарешті, 12—13 червня, на щастя, вже після смерті Й. Сталіна, у Бахчисарайському районному суді було розглянуто справу про розкрадання не більше, не менше, як 220 000 карбованців. На суді мене було повністю виправдано. Суддя запропонував вважати, що суду взагалі не було, й цю справу необхідно виключити з мого послужного списку. Про це було офіційно повідомлено Кримський відділ. Часи поступово змінювалися, і ми одержали можливість спокійно займатися науковою роботою».

На 50—60-ті та початок 70-х років припадає розквіт наукової діяльності Євгена Володимировича. Його гіпотеза про етнічну спорідненість населення, що залишило кримські могильники з трупоспаленням, з племенами черняхівської культури дозволило дослідникам через 20 років наблизитися до вирішення готської проблеми. Після експедиційних досліджень у гірському Криму Євген Володимирович вперше поставив питання про різнотиповість так званих «печерних міст», чим змусив своїх основних опонентів (А. Л. Якобсона та М. О. Тиханову) частково переглянути концепцію про візантійський лімес у Криму. Значним внеском у вивчення середньовічних фортець гірського Криму стали наукові праці, присвячені оборонним спорудам Ескі-Кермена, ранньосередньовічним стінам Каламіти та Чуфут-Кале дозволили передатувати його укріплення. Євген Володимирович керував дослідженнями великого ранньосередньовічного могильника поблизу с. Скалисте Бахчисарайського району, а у 1962—1965 рр. очолював новобудовну Північно-Кримську експедицію. У 1953—1971 рр. він читав курс «Основи археології» для студентів Сімферопольського педагогічного інституту. Починаючи з 1967 р. під керівництвом Є. В. Веймарна провадилися дослідження Мангупського городища. В роботі Мангупського загону Кримської експедиції Інституту археології АН УРСР брали участь: Сімферопольський державний пединститут (з 1971 р. — університет), Уральський та Київський державні університети, Бахчисарайський історико-археологічний музей. Склався колектив дослідників, плідну працю якого було несподівано перервано 1974 р. Про цей свій останній трудовий рік Євген Володимирович згадує з неприхованим сумом: «Археологічною практикою студентів на базі Мангупського загону 1974 р. керував викладач Сімферопольського університету В. М. Даниленко, який розпочав відверту інтригу по відокремленню робіт університету у межах загону, не подав мені свою частину звіту, і все це за умови, що роботи на Мангупі проводилися за моїм відкритим листом. Під час польових робіт 1974 р. я декілька разів викликав начальника Кримської експедиції О. І. Домбров-

ського, але ніякої підтримки не одержав. Замість того, мені було запропоновано піддати заяву про вихід на пенсію, не зважаючи на те, що я був обраний на посаду ще на п'ять років. Це було мотивовано необхідністю влаштування молодих співробітників. Я відразу погодився, тим більше, що відношення у відділі ставали дедалі напруженішими. Вже пізніше я дізнався, що мій вихід на пенсію був, деякою мірою, спланованою акцією. Шкода тільки, що не встиг завершити дослідження Мангупського палацу, конче необхідні для роботи по плановій темі «Мангуп» (з історії Мангупського князівства XIV—XV ст.). Для завершення цієї теми та монографії по Скалистинському могильнику мені пообіцяли надавати інколи можливість працювати як пенсіонеру з правом їздити у відрядження, тільки б погодився піти на пенсію. Ніхто з тогочасного керівництва своїх обіцянок, звичайно, не виконав. Відділ археології Криму навіть не провів мене. Не почув я на прощання жодного слова, ані доброго, ані поганого. Щоправда, з Києва надіслали книгу «Золото стародавньої України».

Наукова тема про Мангуп так і залишилася незакінченою. Для завершення роботи над монографією «Ранньосередньовічний могильник поблизу с. Скалисте» згідно з рішенням відділу археології Криму від 14 квітня 1976 р. Є. В. Веймарнові було призначено співавтора — співробітника відділу О. І. Айбабіна. Євген Володимирович передав йому всі матеріали і рукопис книги. О. І. Айбабіну доручалося закінчити роботу до кінця I кварталу 1977 р. Але підготовка монографії до друку неймовірно затяглася. Десятки листів Є. В. Веймарна до О. І. Айбабіна та І. І. Артеменка справу не прискорили. Ілюстрації були в основному підготовані у березні 1979 р., а от передрукувати текст співавтор спромігся тільки у листопаді 1988 р., після захисту власної кандидатської дисертації та особистого рішучого втручання нового директора Інституту археології академіка АН УРСР П. П. Толочка.

Перебудовні зміни в Інституті пішли на користь. У жовтні 1989 р. монографія про Скалистинський могильник була затверджена редакційно-видавничою радою і ми сподіваємось, що публікація цієї еталонної для ранньосередньовічної археології пам'ятки швидко побачить світ.

Після виходу на пенсію Євген Володимирович не припиняє наукової діяльності. З 1975 по 1987 р. вийшло друком понад десять його наукових праць, серед яких привертають увагу спільні з А. К. Амброзом та О. І. Айбабіним публікації найцікавіших комплексів Скалистинського могильника, стаття про некрополь біля хрестоподібного храму в Херсонесі, популярна книжка «Корабель на Качі», написана у співавторстві з М. Я. Чорефом та інші.

Археологія середньовічного Криму — справа усього життя Євгена Володимировича. Його наукові концепції одержали широке визнання у 60—70-і роки. Археологи сучасного покоління, які вивчають середньовічний Крим, змушені так чи інакше реагувати на погляди Є. В. Веймарна, цінувати його широку ерудицію...*

* 9 листопада 1990 р., коли стаття перебувала у друкарні, Євгена Володимировича не стало. Інститут археології АН УРСР висловлює співчуття близьким та друзям покійного. Образ сумлінного вченого, яким був Є. В. Веймарн, назавжди залишиться в нашій пам'яті.

До 80-річчя Єлизавети Іванівни Данілової

29 березня цього року виповнилось 80 років відомому фахівцеві-антропологу, доктору біологічних наук Єлизаветі Іванівні Данілової, яка тривалий час працювала в Інституті археології АН УРСР.

Є. І. Данілова народилася в м. Середина-Буди Новгород-Сіверського району Чернігівської області. 1937 року, закінчивши з відзнакою Київський медичний інститут, вступила до аспірантури. З 1940 року працювала асистентом кафедри анатомії людини, готувалась до захисту дисертації. Та цим планам завадила війна...

Упродовж довгих трьох років Є. І. Данілова — хірург польового лазарету 56-ї армії на Північно-Кавказькому фронті. 1944 року, після контузії та тривалої хвороби повернулася до зруйнованого фашистськими окупантами Києва. Ще до звільнення з